

MASA GABRIELLA¹

Bűnös vagy csupán saját elméjének áldozata? – avagy Raszkolnyikov tettének bírálata jogtörténeti szemmel

*„A teljes realizmusban megtalálni az emberben az embert [...] Pszichológusnak neveznek: nem igaz, csak realista vagyok, a szó legnemesebb értelmében, mert az emberi lélek teljes mélységét ábrázolom.”
/Dosztojevszkij: Naplójegyzetek, 1880-1881/*

Tanulmányomban Dosztojevszkij Bűn és bűnhődés című regényét vizsgálom meg magyar jogtörténeti szemmel. A tényállást áthelyezve a 19. század végi Magyarországra – mellőzve az orosz szabályozás vizsgálatát, – az akkori hatályos törvények segítségével vázolom miként ítélték meg Raszkolnyikov tettet hazánkban. A főhős ölési cselekményeinek bírálata kapcsán azonban nem hagyható figyelmen kívül az elkövető beszámítási képességének vizsgálata, mely vizsgálat szükségszerű eleme minden bizonyítási eljárásnak, melyben az emberölés körülményeit, köztük a tettes értéktételeit, magatartását elemzik az eljárás során. A beszámítási képesség megítélése koronként változhat, mely a történeti elemzés által bizonyítható, egy a 19. század során már vizsgálat tárgyává tett cselekmény tanulmányozásával. A szépirodalom sok példát ad a kutató számára, hogy elemzése tárgyává tegye: hogyan közvetítették az írók álláspontjukat egy-egy regény keretei között, és hogyan lehet azt az adott joggyakorlattal összevetni.

A főhős, Rogyion Romanovics Raszkolnyikov bűnös tettének alapját képező beteges elme végigkíséri az egész történetet. Szinte minden kisebb mozzanat – akár a többi szereplő életéből is – összefüggésbe kerül a főhős kiszámíthatatlan elméjének ábrázolásával.² Kettéhasadt tudatú, skizofrén vagy valamilyen betegségben szenved? Pillanatnyi elmezavar, vagy csupán az elme olyan eltévelyedése váltotta ki a főhősből a borzalmas tettet, amely bárkivel bármikor előfordulhat? Nehéz kérdés ez, melyet konkrétan megválaszolni véleményem szerint teljes mértékig sosem lehet, ezért elemzésem csak egyfajta iránypont a lehetséges megoldások halmazán.

¹ Ösztöndíjas PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Magyar Jogtörténeti Tanszék.

² VATAI László: *Dosztojevszkij – A szubjektív életérzés filozófiája*. Mikes Internation Alapítvány, Hága, 2006. 16.

Bevezetesként egy pár gondolat erejéig beszélnék magáról a műről. Az orosz regény virágkorában, az 1860-70-es években készült. A regény központi kérdése a társadalmi és az erkölcsi normák határánál van. Raszkolnyikov tette alapvetően egy bizonyítási kísérlet. Át lehet-e lépni az erkölcsi normák határait? Az író számára a főhős által elkövetett gyilkosság jogossága igazolható-e vagy sem, egy embernek joga van-e, lelkiismeret-furdalás nélkül át lépni bizonyos határokat, erkölcsi normákat, ha az saját eszméjének megvalósítása céljából szükséges? Mint ahogy azt Napóleon is tette annak idején. Cselekedetének jelentőségét az mutatja, hogy átlépve a törvényeken felvállalta az emberi világtól kirekesztett, örökös magányra ítéltetésének kockázatát.³ Egy vívódó lélek cselekedete indítja el azt a folyamatot, mely során Dosztojevszkij láttatni akarja az olvasóval a korabeli orosz társadalmi problémákat. Nem elhanyagolható ismérv az író személyes tapasztalata sem. Egy, a társadalom által nem elfogadott eszme mellett való kiállása miatt ítélték halálra, melyet később szibériai kényszermunkára enyhítettek.

Úgy gondolom, eszmeregényében Dosztojevszkij rendkívül kritikusan és szemléltetően ábrázolja az emberi lélek kiszámíthatatlanságát és egyben befolyásolhatóságát. Hol húzódik a határ az elme beszámíthatóságát tekintve? A társadalom erkölcsi és eszmevilága milyen mértékben képes befolyásolni az embert magát? Mi a jó, és mi a rossz? Konkrét választ nem kapunk, de a történet főszereplőjének lelki vívódásai által az író egyértelműen rámutat a helyesnek tartott útra, még ha az szenvedésekkel teli is. A gyilkos, és egyben bűnös tett elemzése kapcsán elgondolkodtató, hogy az ember lelkiismerete milyen hatással lehet bármilyen bűncselekmény elkövetése után az elkövetőre, és felvetődik a kérdés, hogy akár a mostani vagy a korábbi társadalmakban, a hihetetlen vérontást követelő háborúk kirobbanói, a sorozatgyilkosok, vagy akár a parancsot végrehajtó, számtalan emberi életet kioltók lelkében mi maradt? Egyáltalán emberek tudtak-e maradni tettük elkövetés után?!⁴ Az elkövető, Raszkolnyikov, szegénysorból származó egyetemista, aki sanyarú anyagi helyzete miatt egy időre feladni kényszerül jogi tanulmányait. Ebben a helyzetben, az amúgy is befelé forduló, búskomorságra hajlamos ifjú fejében olyan „jobbító” gondolatok jelennek meg, amelyek az akkori társadalom morális válságából származtak. Az eszme, amely teljesen hatalmába kerítette, átvette felette az irányítást, ezért az uzsorásnő megölésének gondolata pozitív tetteként jelenik meg, és a rossznak az e világból való eltávolításával teszi egyenértékűvé.⁵ Önmagát a társadalom kiváltságos rétegébe helyezve, úgy véli, tette nem bűn, hanem jócselekedet, mellyel egyben saját elméletét is bizonyítani kívánja. Eszerint egy alávaló ember, jelen esetben az uzsorás nő meggyilkolását, mint felsőbbrendű ember követi el. A „Napoleón-mítosz” alapján a cél elérhető áldozatok útján is lelkiismeret-furdalás nélkül.⁶

A főhős bűncselekményének elemzése kapcsán, nem hagyható figyelmen kívül a kor,⁷ és annak társadalmi felfogása, mely egyben alapot szolgáltatott Raszkolnyikovnak tettének elkövetésére. A vizsgálathoz segítségül használom fel az első magyar büntetőtörvénykönyvet, a Csemegi-kódexet, valamint a korabeli szakirodalmi forrásokat, és a bírói gyakorlatot.

³ BARTHA Ágnes: Dosztojevszkij filozófiája. *Kellék* 1 (1996) 85.

⁴ GYENISZNÉ BERTÓK Rózsa: *A bűn, a büntetés és a bűnmegelőzés összefüggései az etika történetében*. In: Hautzinger Zoltán (szerk.): Pécsi Határőr Tudományos Közlemények II. Pécs, 2003. 29.

⁵ VATAI, 2006. 17.

⁶ GYÖNGYÖSINÉ KISS Enikő: Bűn és bűnhődés. Dosztojevszkij regényének sorsanalitikus interpretációja. *Thalassa* 2 (1996) 131-132.; BARTHA, 1996. 84-85.

⁷ A történet az 1860-as években Péterváron játszódik. Pontos évet nem ad meg a mű szerzője, de mivel a cselekmény egyértelműen a korabeli Oroszországról íródott, és maga a regény 1866-ban jelent meg nyomtatásban, ebből adódóan az 1860-as évek első felére tehető a cselekmény.

A továbbiakban a Raszkolnyikov által elkövetett bűnös cselekmény lehetséges megítélési és büntethetőségi formáit elemzem.

Elsőként nézzük meg, hogy milyen büntetés lett volna kiszabható, ha az elkövető tudati állapotát figyelmen kívül hagyjuk. Amennyiben feltételezzük, hogy egészséges, beszámítható állapotú személy követte el a tényállásban foglaltakat, mely azért lényeges, mert az elmebeteg büntetőjogi felelősségre vonásának mellőzése törvényi szinten csak a 19. század elején jelent meg Európában, elsőként az 1810. évi francia büntetőkódexben, amely később az 1843. évi büntető-törvényjavaslatban is felmerült hazánkban.⁸

A regény fő bűncselekménye,⁹ az uzorásnő és mostoha unokahúgának megölése, melynek megítélése az első magyar büntetőtörvénykönyv szerint a következőképpen történhet. Raszkolnyikov előre kitervelte, és szándékosan követte el a gyilkosságot az uzorásnő ellen, amelyet a 19. század első felében a gyilkosság kategóriáján belül a rablógyilkossághoz¹⁰ soroltak volna, de külön ilyen kategória már nem található az 1878-as büntető törvénykönyvünkben. A Csemegi-kódex szerint: „A ki embert előre megfontolt szándékból megöl: a gyilkosság büntetést követi el, és halállal büntetendő.”¹¹ „A megfontolás és eltökélésre részint az elérendő célból, részint a tett oka és végrehajtása közötti időközölből, a végrehajtás módjából vonhatni következtetést”.¹² Mi bizonyítja az előre kiterveltséget a műben? Raszkolnyikov többször végigjárta az útvonalat az áldozat házáig a bűntény elkövetése előtt. Mindemellett információt szerezett – igaz teljesen véletlenül a kávéházban ülve – arról is, hogy mikor lesz teljesen egyedül az öregasszony. Akasztót varrt kabátjának belső zsebébe, ahová a házmester szobájából lopva elemelt baltát eldugta. Gondoskodott a zálogba adható tárgyról, egy ezüstnek tűnő kis fadobostról, melyet indítékként felhasználva kereste fel a bűncselekmény elkövetésének napján az áldozatot, és míg az uzorásnő vizsgálgatta a tárgyat, többször is lesújtott rá a baltával, és megölte. Nem elhanyagolható indok az sem, hogy Raszkolnyikov fejében alapvetően már jóval korábban megfogalmazódott az uzorásnő megölésének gondolata. Még hallgatói jogviszonyban állt az egyetemmel, amikor tanulmányt írt a bűnről, ami csak utólag, a büntett elkövetése után derül ki a regényben. Ebből az írományból, – amely később egy havilapban nyomtatásban is megjelent, – kiderül az önmarcangoló főhős társadalmat megvető véleménye, melyben a bűn fogalmának egészen más, új értelmét ad. Mindezen tények alapot szolgáltatnak egy előre kitervelt, szándékos gyilkosság elkövetési kategóriájának az uzorásnő megölése kapcsán.

Meg kell jegyezni, hogy a magyar büntetőjog, csak az előre kitervelt, egyenes szándékkal elkövetett ölési cselekményt nevezte gyilkosságnak ebben az időszakban, minden más esetben emberölésről beszélt. Ezzel szemben a német joggyakorlat az eshetőleges szándékkal való elkövetés esetén is elképzelhetőnek tartotta a gyilkosságot.¹³ Az 1878. évi V. tc. indoklásában problémaként vetődött fel a gyilkosság és az emberölés közti megkülönböztetés. Csemegi Károly abban látta ennek fontosságát és jelentőségét, hogy a halálbüntetés kiszabásának szűk keretek közé szorítása végett szükséges a gyilkosságot bizonyos szinten elha-

⁸ FEHÉR Lenke: *Elmebetegség – büntetőjog – beszámíthatóság*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1993. 28.

⁹ A regényben több bűncselekmény is felismerhető (például Szvidrigajlov megmérgezte a feleségét), de tanulmányomban a mű központi büntetést vettem csak vizsgálat alá.

¹⁰ 1843. évi büntetőtörvényjavaslat 110. §. b pontja rendelkezett erről a bűncselekményről.

¹¹ 1878. évi V. tc. a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről, 278. §.

¹² PAULER Tivadar: *Büntetőjogtan*. Pfeifer Ferdinánd, Pest, 1872. 135.

¹³ FAYER László: *A magyar büntetőjog kézikönyve*. 1. kötet, Franklin- Társulat, Budapest, 1905. 152.

tárolni az emberöléstől, mely egy „gondos” bírónak nem fog nehézséget okozni.¹⁴ A bírói gyakorlat mindezek mellett kimondta, hogy: „A szándékos emberölést a gyilkosságtól az különbözteti meg, hogy az előbbi a lélek izgatottsága alatt hullámzó állapotában keletkezett és gyorsan véghezvitt elhatározásban találja forrását.”¹⁵ „Az ölési szándék megállapítható, ha valaki oly cselekményt hajt végre, melyről tudja vagy a melyről tudnia kell, hogy rendszerint másnak halálát okozza. A ki ezen cselekményt ezen eredményért hajtja végre, az azon eredményt is akarta. A szándékosság és gondatlanság közötti különbség éppen abban van, hogy az előbbinek esetében az eredménynek mint a cselekedet valószínű következménye, az utóbbi esetében pedig csak mint lehetőségnek kell a tettes lelkületében visszatükröződnie.”¹⁶

A bűncselekmény elkövetésének folyamata során, viszont hiba csúszik a főhős számításába, mert hirtelen hazatér az uzsorásnős mostohahúga, a tisztalelkű Lizavetta, akit „kénytelen” szintén megölni, hogy ne maradjon szemtanúja az általa elkövetett bűntettnek. Ez a „hiba” azonban kibillenteli lelki egyensúlyából, hiszen egy ártatlan ember életét is ki kellett oltania, amely tett eredetileg nem szerepelt a tervében. Lizavetta megölésére nem készült, nem tervezte, és nem volt szándékos elkövetés. Ezek alapján az erős felindulásban való elkövetés jöhet számításba a törvényi tényállások közül: „Ha a szándéka tettesnek erős felindulásában keletkezett és rögtön végre is hajtott: az emberölés tíz évig terjedhető fegyházzal büntetendő.”¹⁷ Raszkolnyikov egyértelműen az első gyilkosság során már fennállott rendellenes személyiségi- és lelkiállapotában, rögtön, tettének leplezése érdekében végzett az unokahúggal. Mindezek az erős felindulásban való elkövetésre utalnak, melyet még a korabeli bírói gyakorlat által kimunkált meghatározás is megerősít: „Erős felindulás alatt a törvény helyes értelmezése szerint a fizikai vagy erkölcsi hatások által felidézett ingerültség, felhevülés oly magas foka értetik, mely az öntudatot elhomályosítja és az akaratszabadságot – a nélkül, hogy azt teljesen megszüntetné – korlátozza.”¹⁸

A két ölési cselekmény mellett nem hagyhatók figyelmen kívül a rablás tényállásának elemei sem, hiszen Raszkolnyikov elvitte az uzsorásnő erszényét, valamint különféle érték tárgyakat, melyre jelen esetben az 1878. évi büntetőkódex 344. és 349. §-ai vonatkoznak, és mely bűncselekményt a gyakorlat alapján külön kellett megállapítani a gyilkosságon felül. „Azon esetben, ha a tettesek feltétlenül határozzák el a kirabolandó egyén megölését, azt végre is hajtják, s azután viszik el a megölt egyén tulajdonát képező dolgokat, gyilkosság és rablás mint két külön bűntett forog fen.”¹⁹

A felvázoltak alapján egy súlyos bűncselekmény elkövetőjeként jelenik meg Raszkolnyikov. Egy rablással párosult gyilkosság, illetve egy erős felindulásban elkövetett szándékos emberölés terheltje. Ezek alapján a büntetőkódex bűnhalmazati rendelkezését²⁰ alkalmazva, a súlyosabb büntetési nemet, a halálbüntetést szabhatnánk ki az ítéletben.

Meg kell vizsgálnunk egy lényeges kritériumot ahhoz, hogy egyáltalán bűncselekményről beszélhessünk, valóban bűnös-e a vádlottunk? Büntetőjogilag felelősségre vonható-e az elkövetett cselekményéért? A törvény általi büntetés kiszabásához szükséges, hogy kimond-

¹⁴ LÖW Tóbiás: *A magyar büntető törvénykönyv a bűntettekről és a vétségekről és teljes anyaggyűjteménye*. 2. kötet. Pesti könyvnyomda, Budapest, 1882. 488.

¹⁵ FAYER László: *A magyar büntetőjog kézikönyve*. 2. kötet, Franklin Társulat, Budapest, 1905. 187.

¹⁶ Uo. 157.

¹⁷ 1878. évi V. tc. a magyar büntető törvénykönyv a bűntettekről és vétségekről, 281. §.

¹⁸ FAYER II, 1905. 162.

¹⁹ Uo. 351.

²⁰ 1878. évi V. tc. a magyar büntető törvénykönyv a bűntettekről és vétségekről, 95. §.

ható legyen az elkövető felelőssége törvényellenes tettéért. Bírt-e azzal a képességgel Raszkolnyikov, amely alapján szabad akaratából tudott dönteni cselekményének végrehajtásáról, illetve átfogta-e elméje ennek eshetőleges következményeit.²¹ A bűnösség megállapíthatóságáról akkor beszélhetünk, ha a tettes felelősségre vonható cselekményének elkövetéséért, tehát a „tett valakinek beszámítható.”²² „A Btk. 76. §-a szerint a büntett elkövetéséhez tudat és akarat kívántatik.”²³

A továbbiakban nézzük meg, hogyan vélekedtek a beszámítási képességről, annak korlátozottságáról, illetve kizárásáról Magyarországon. A hazai anyagi büntetőjog a beszámítási képességgel kapcsolatban a kóros elmeállapot problematikáját már a 18. századtól kezdve kiemelkedő jelentőségű területként szabályozta. Ennek oka, hogy az orvos- és a büntetőjogtudomány kapcsolata itt érvényesült és érvényesül a legszignifikánsabban.²⁴ Az elmebetegség, mint beszámítási képességre befolyással bíró tényező már sokkal korábban, Werbőczy Tripartitumában megjelent, de ez esetben a magánjog oldalán, a gyámság intézményéhez kapcsolódóan.²⁵ A beszámítással kapcsolatos részletesebb szabályokat tartalmazott az 1795. évi büntetőkódex-tervezet, amely egyrészt a bírói gyakorlat felől közelítette meg a problémát, és fakultatív körülményként kezelte ezen tény figyelembevételét a bíróság szemszögéből. Ezzel szemben az 1843. évi büntetőtörvény javaslat már büntethetőséget kizáró okként²⁶ jelölte meg a beszámítási képesség hiányának meglétét.²⁷

Beszámításképesség „az az állapot, melyben az van, a ki valamely büntettnak vagy vétségnek, illetőleg kihágásnak minősített bűncselekmény elkövetése vagy abban hagyása közt választani, s arra magát el vagy el nem határozni képes.” Br. Krafft-Ebing Rikhard²⁸ úgy vélte, hogy a bűnügyi beszámításképesség felett áll az erkölcsi, mely feltételezi az egyén magasabb műveltségi fokát, és mely által az egyén a megengedett vagy tiltott logikái, vagy az értelmiség által szolgáltatott indok alapján követ el vagy hagy abba egy cselekményt.²⁹ Babarczy Schwartzler Ottó³⁰ szerint az erkölcsi beszámításképesség az: „midőn valamely egyén képes arra, hogy nemcsak a hasznosnak és ártalmasnak, a megengedettnek és tiltottnak logikái, az értelmiség által szolgáltatott indokai folytán követ el, vagy hagyta abban valamely cselekvényt, hanem ezt a képességével rendelkezésére álló erkölcsi indokokból nyeri el.”³¹

²¹ BR. KRAFT-EBING Rikhard: *A törvényszéki elmekörtan tankönyve*. Hornyánszky Viktor Könyvnyomda, Budapest, 1891. 3., 9.

²² BABARCI SCHWARTZER Ottó: *Az elmebetegség jogvédelme. A magyar törvények, ministeri rendeletek és a joggyakorlat alapján*. Hornyánszky Viktor Kiadó, Budapest, 1895. 1.

²³ FAYER I, 1905. 327.

²⁴ NIKULA János: A kóros elmeállapotok egyes válfajainak pszichiátriai és büntetőjogi értékelése. *Bűnügyi Szemle* 4 (2009) 9.

²⁵ Tripartitum I. rész 55. c., 124., c. 4. §.

²⁶ 1843. évi büntetőtörvény javaslat 73. §.

²⁷ DOMOKOS Andrea: A bűntevő elmetehetségéről. *Jogtörténeti Szemle* 3 (2005) 1.

²⁸ Német-osztrák orvos, igazságügyi orvosszakértő, pszichiáter és szexológus. <http://psychistofwomen.umwblogs.org/sexuality/pre-kinsey/krafft-ebing/> (2016. 02. 13.)

²⁹ BR. KRAFT-EBING, 1891. 5-6.

³⁰ A királyi igazságügyi tanács alelnöke, országos egészségügyi tanácsos, a törvényszéki orvosi vizsgáló bizottság elnökhelyettese és tagja, a tiszti orvosi vizsgák országos bizottságának tagja, a budapesti K.T. egyetem jogi kara által a törvényszéki lélek-és elmekörtanból képezített magántanár, a Budapesti Magán Elme-és Ideggyógyintézet igazgatója <http://tudosnapta.kfki.hu/s/c/schwartzler/schwartzlerrevai.htm> (2016. 02. 13.)

³¹ BABARCI SCHWARTZER, 1895. 8.

Angyal Pál³² a következőket gondolta a beszámítási képesség fogalmáról: „a szellem – erkölcsileg kifejtett embernek az a képessége, amely anélkül, hogy elmebetegség, tudatzavar vagy értelmi gyengeség által befolyásolva lenne, annak lehetőségét biztosítja, hogy a cselekvő a cselekvéskor cselekményének tényleges következményeit, szociáletikai értékét felismerje és az e felismerésből eredő motívumokat mérlegelje.”³³ A kor nagy büntetőjogásza, Irk Albert³⁴ a beszámítási képességet az alábbiak szerint definiálta: „az embernek az a tulajdonsága, melynél fogva cselekedeteit erkölcsileg és jogilag értékelni tudja és ennek megfelelően cselekedni képes.”³⁵

Finkey Ferenc³⁶ meghatározása alapján: „A beszámítási képesség (beszámíthatóság) a büntetőjogban a testi, értelmi és erkölcsi fejlettségnek azt a legkisebb mértékét jelenti, amellyel a cselekmény elkövetőjének bírnia kell, hogy tettéért büntetőjogilag felelősségre vonhassuk.”³⁷ Finkey a beszámítás bírói megítélést két részre osztotta: alaki és anyagi oldalra. Előbbi esetében azt kellett megállapítani, hogy az elkövető büntetőjogilag felelősségre vonható-e, tehát beszámítási képessége birtokában követte-e el a bűnös cselekményt, míg utóbbinál a tettes alanyi bűnössége, cselekményének erkölcsi felelőssége alapján értékelték enyhébben vagy súlyosabban a büntetést.³⁷ Vámbéry Ruzstem³⁸ azt írta tankönyvében, hogy a: „Beszámíthatóság tehát alakilag meghatározva a cselekvő személyében rejlő azoknak a feltételeknek az összessége, amelyek a bűnösség megállapítását lehetővé teszik.”³⁹

Véleményem szerint, esetünkben egyértelműen az erkölcsi felelősség elkövetéskori hiányáról beszélhetünk, hiszen Raszkolnyikov nem ismeri fel cselekvésének helytelenségét, a bűnösségének felismeréséhez szükséges belátása egyértelműen hiányzik.

Az előzőekben ismertetett álláspontok alapján elmondható, hogy a magyar büntetőjogi szakirodalomban hasonlóképpen vélekednek jogtudósaink a beszámíthatóságról. Egy olyan képességről van szó tehát, amely szorosan összefügg az elkövető személyiségével, illetve tudati állapotával. Ezért bír nagy jelentőséggel, hogy megállapítható-e egy cselekmény elkövetőjéről, hogy bűnös-e. A napjaink büntethetőséget kizáró vagy korlátozó okait a 19. század végén a beszámítási képességet kizáró vagy enyhítő okok név alatt szabályozta a Csemegi-kódex.⁴⁰ Ezek közül az elmetehetség megzavarodásának esetkörével foglalkozom a továbbiakban részletesebben.

Az elmebetegség már az ókor óta ismert állapot volt. Megítélése igen változatosan alakult az évszázadok alatt. Főként az egyház által uralt évszázadokban mosódott össze az elme kóros állapota a boszorkánysággal, és az ördöggel való összejövettel. A felvilágosodás után kezdtek el a tudósok a büntetőjog lélektani oldala felé fordulni,⁴¹ mellyel párhuzamo-

³² Büntetőjogász, egyetemi tanár, MTA tagja, országgyűlési képviselő. <http://dt.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetek/konyvek/szerzoi-eletrajzok/item/280-angyal-pal> (2016. 02. 13.)

³³ ANGYAL Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Athenaeum, Budapest, 1920. 362.

³⁴ Büntetőjogász, kriminológus, egyetemi tanár, az MTA tagja. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC06707/06810.htm> (2016. 02. 14.)

³⁵ IRK Albert: *Irk Albert tanulmányai a büntetőjog és a nemzetközi jog köréből*. Haladás Nyomda-részvénytársaság. Pécs, 1928. 92.

³⁶ Egyetemi tanár, akadémikus, bíró, koronaügyész, felsőházi tag, jogtudós. <http://dt.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetek/konyvek/szerzoi-eletrajzok/item/304-finkey-ferenc> (2016. 02. 13.)

³⁷ FINKEY Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. 1. kötet. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1905. 110.

³⁸ Büntetőjogtudós, kriminológus. http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=6348&catid=94%3Av&Itemid=67&lang=hu (2016. 02. 14.)

³⁹ VÁMBÉRY Ruzstem: *Büntetőjog*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1913. 195.

⁴⁰ 1878. évi V. tc. a magyar büntető törvénykönyv a büntettekéről és vétségekről, VII. fejezet.

⁴¹ DOMOKOS, 2005. 1.

san elindult a kezdetben törvényszéki lélektannak, később törvényszéki elmekörtannak nevezett, tudományág fejlődése. Utóbbi feladata volt annak a befolyásnak a kimutatása, amit a „szellemi életnek föltételezett zavara a törvényhozó által követelt szabad akarásnak magaslatához szükséges lélektani folyamatokra gyakorol, valamely konkrét esetben pedig annak kimutatásában áll, hogy az (aránylag) szabad akarásnak ezek a föltételei valamely agymegbetegedés folytán (elmezavar) hiányoznak vagy még csak hiányosan vannak jelen.”⁴² Hazánkban Mária Terézia rendelkezett először az elmebetegekről, és ezen kórképet mutatók elhelyezéséről. Meg kell azonban jegyezni, hogy ez inkább felügyeletet jelentett a betegségben szenvedők számára, mint valódi terápiás kezelést, mely a bíró döntésétől függött.⁴³

A Csemegi-kódex beszámítást kizáró okként szabályozta az elmebetegséget: „Nem számítható be a cselekmény annak, a ki azt öntudatlan állapotban követte el, vagy kinek elmetehetsége meg volt zavarva, és e miatt akaratának szabad elhatározási képességével nem birt.”⁴⁴ „Beszámítás alatt tettesnek felelőssé tétele értetik.”⁴⁵ A kódex miniszteri indoklása szerint a beszámítás egyenlő a bűnösséggel.⁴⁶ Aki tettét „tudva és akarva” követte el az beszámítható, ha bármelyik hiányzik, akkor nem felel meg ennek a kritériumnak. Az elmetehetség megzavarása esetében a „szabad akaratelhatározás” hiánya akkor állapítható meg, ha elhomályosítja az értelmet valamilyen indulat vagy harag, és ez egyúttal a felismerést is akadályozza.⁴⁷ A megzavart elmének a szabad akarral való összefüggése, szükséges feltétele a beszámíthatóság vizsgálatának. Kizárólag a szabad akarat vizsgálata tévútra vezetne, és a szenvedély, bosszú gyűlölet befolyása alatt elkövetett cselekményekkel összekeverhető lenne ez az állapot.⁴⁸ Meg kell említeni, hogy a korlátozott beszámíthatóságot nem ismerte kódexünk, annak ellenére, hogy később az 1896-os Bűnvádi perrendtartásunk rendelkezett ennek szakértői vizsgálatáról.⁴⁹ A büntetőtörvény szerint valaki vagy beszámítható volt, vagy nem cselekményének elkövetésekor. Köztes lehetőség nem létezett, mely álláspont sok vitát váltott ki már a jogszabály megalkotása közben, és utána is.

A büntetőkódex tehát az elmetehetség megzavarodásában, és emiatt az akarat szabad elhatározási képességének hiányában állapította meg a büntetőjogi felelősséget kizáró elmebetegséget. E két ismérv közül az első orvosi, míg az utóbbi jogi jellegű volt.⁵⁰

Fayer László⁵¹ úgy vélte, hogy a „büntetőjognak legkritikusabb része az, hogy mi értenőd az elmetehetség megzavarása alatt. Először is megállapítandó, hogy a BTK. 76.§-a ide

⁴² BR. KRAFFT-EBING, 1891. 43.

⁴³ DÓSA Ágnes: Az elmebetegek gyógykezelésének jogi kérdései. *Magyar Jog* 6 (1985) 327.

⁴⁴ 1878. évi V. tc. a magyar büntetőtörvénykönyv a bűntettekről és vétségekről, 76. §.

⁴⁵ LÖW Tóbiás: *A magyar büntetőtörvénykönyv a bűntettekről és a vétségekről és teljes anyaggyűjteménye*. 1. kötet. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1880. 501.

⁴⁶ Ugyanígy vélekedett Babarcsi Schwartzer Ottó is: BABARCSI SCHWARTZER, 1895. 1.

⁴⁷ LÖW II, 1880. 501-506.

⁴⁸ BABARCSI SCHWARTZER, 1895. 37-38.

⁴⁹ 1896. évi XXXIII. tc. 246. §. „Ha gyanuok merül fel arra nézve, hogy a terhelt beszámíthatóságát kizáró vagy korlátozó elmezavarban, vagy öntudatlanságban szenved, a megfigyelést mindig két orvosnak kell teljesíteni és véleményt adni arról, vajjon a terhelt elmezavarban vagy öntudatlanságban szenved-e vagy nem, illetőleg a bűncselekmény elkövetésekor abban szenvedett-e úgy, hogy e miatt akaratának szabad elhatározása képességével nem birt s az iránt is nyilatkozni, vajjon a terhelt állapota közveszélyes-e?”

⁵⁰ FINKEY Ferenc: *Adatok a bűntettesek jellemcsoportjainak megállapításához*. In: Fináczy Ernő (szerk.): *Értekezések a Filozófiai és Társadalmi Tudományok köréből*. A MTA II. Osztályának rendeletéből. IV. kötet. 5. szám. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1933. 5; FINKEY Ferenc: *Az 1843-i büntetőjogi javaslatok száz év távlatából*. In: Lukinich Imre (szerk.): *Értekezések a Filozófiai és Társadalmi Tudományok köréből*. A MTA II. Osztályának rendeletéből. V. kötet. 9. szám. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1942. 1-51.

vágó határozmányának értelme: elmetehetsége meg volt zavarva és e miatt akaratának szabad elhatározási képességével nem bírt. És azután fel kell tüntetnünk, hogy mily értelmezést nyert e szabály a gyakorlatban.”⁵² Irk szerint az „elmetehetség megzavarodása egy tág kategóriát jelent, amely alatt az elmebetegség orvostudományilag megállapított különböző nemei értendők. A betegségeknek egymástól való elhatározása a pszichiatría terrénumába tartozik, de már a jogot továbbfejlesztő és a gyakorlatot irányító jogtudományok kötelessége, hogy az érintkező szaktudományok eredményeit a gyakorlat kincsévé tegye.”⁵³ Hacker Ervin⁵⁴ a Csemegi-kódex szabályozását ún. vegyes módszerűnek tartotta, azaz két szempont együttes fennállása alapján lehetett az elkövetővel szemben a beszámítási képességének a hiányát megállapítani: egyrészt ha az „elmetehetség” meg volt zavarva (biológiai ok), másrészt, ha e miatt akaratának szabad elhatározási képességével nem rendelkezett (lélektani hatás). Véleménye szerint az elmebetegség fennforgásának megállapítása orvosi kérdés, ennek elbírálása orvos-szakértői kompetencia, ugyanakkor annak megítélése, hogy a „már megállapított elmetehetség megzavarodása olyan természetű-e, hogy e miatt a büntetett akaratának szabad elhatározási képességével nem bírt, már a bírónak a feladata és jogi következtetésnek a tárgya.”⁵⁵ Ajtai K. Sándor⁵⁶ törvényszéki orvosi szempontból beszámítási képesség hiányának négy esetét különböztette meg: az üldöztetési örültséget; a bűkört, heveny rohamot; az állítólagos bárgyúságot és az állítólagos éretlenséget.⁵⁷ Esetünkben a második és harmadik jellemzők fordulnak elő.

Ebben a korban még elég nagy gondot okozott a bírósági eljárás során annak megállapítása, hogy a terhelt valóban valamilyen elmezavarban szenved-e, vagy csak a büntetéstől menekülés érdekében színleli azt. Egyre nagyobb szerepet játszott ezen ügyek helyes megítélése érdekében az elmeorvos szakértők, orvosok véleménye, de a bíró nem volt kötve az orvosi véleményhez. Ítéletében dönthetett saját meglátása és mérlegelése szerint,⁵⁸ sőt alapvetően a bírót terhelte azon felelősség, és döntési jogkör, hogy kimondja a bűnelkövető szabad akaratelhatározási-képességének, és egyben beszámítási képességének hiányát. A 19. században az orvosszakértők véleményükben csak arról nyilatkozhattak, hogy a terhelt „elmetehetsége meg volt-e zavarva”, amikor tettét elkövette, avagy sem.⁵⁹

Az elme rendes működésének zavarát többféle ok okozhatta, akár szellemi, akár testi, vagy mindkettő. Fontos ismérve volt, hogy az egyén esetében az érzések, az értelmi működés, tudat és az akarat rendellenes, és mindezek a „szabad akarat elhatározási képességének” hiányához vezetnek.⁶⁰ Raszkolnyikov már a bűnös tett elkövetése előtt elvesztette bel-

⁵¹ Büntetőjogász, egyetemi tanár, MTA tagja, Magyar Jogászegylet egyik alapítója. <http://majt.elte.hu/Tanszkek/Majt/Magyar%20JogtorteNET/magyarazatok/fayerlaszlo.htm> (2016. 02. 14.)

⁵² FAYER I, 1905. 320.

⁵³ IRK, 1928. 105.

⁵⁴ Büntetőjogtudós, kriminológus, egyetemi tanár. http://www.academia.edu/14802282/Hacker_Ervin_1888-1945_co-author_Kiss_Katalin_ (2016. 02. 14.)

⁵⁵ HACKER Ervin: *A magyar büntetőjog tankönyve – Általános Rész*. Ludvig István Könyvnyomdája, Miskolc, 1936. 192.

⁵⁶ Törvényszéki orvos, egyetemi tanár, az államorvostani intézet igazgatója. http://orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf_Szallasi/vegyes_063.pdf (2016. 02. 14.)

⁵⁷ AJTAI K. Sándor: A bűnügyi beszámítási képesség négy esete, törvényszéki orvosi szempontból. *Orvosi-Természettudományi Értesítő* I. orvosi szak. 7. évf. 4/2 (1882) 139-160.

⁵⁸ BR. KRAFFT-EBING, 1891. 12.

⁵⁹ DOMOKOS, 2005. 2.

⁶⁰ FINKEY, 1905. 124.

só erkölcsi egyensúlyát. A hallgatói jogviszonyának megszűnése, az pénztelenség, nélkülözés, és a négy fal között töltött sok idő mind csak fokozta betegségét.

Az elmebetegségben szenvedő személy a következő általános tünetek előfordulása esetében volt felismerhető a szakirodalom szerint: jellem elváltozás, korábbi szokások, nézetek változása, akár a korábbival teljesen ellentétes irányba; téveszmék, érzéksalódások, kóros hangulat és kedélyállapot, téves logikai következtések a világ történéseiről.⁶¹ Raszkolnyikov tudati világa leírható ezen jellemzőkkel. Az elmebetegségnek több változatát ismerték ebben az időszakban: búskomorság vagy melancholia; tévelygés nélküli búskomorság; őrjöngés, dühöngés, mánia; őrültség (elsődleges téboly); szerzett szellemi gyöngességi állapot; alkohol okozta elmezavar; eskór (epileptikus) és nőszenvi (hyster) elmezavar.⁶² A regény főszereplőjének állapota az első, a melancholai tüneteit mutatja. A búskomor téveszmék közös jellemzője a szenvedés, melyet okozhat üldözési rögeszme vagy önhiba is. Ezen korban szenvedő személy tetteit fájdalmas érzetektől és kényszerképzetektől, a rettegés indulatállapotaiból, illetve téveszmékből és érzéksalódásokból származnak.⁶³ Raszkolnyikov fájdalmas lehangoltságban, rosszkedvvel, és levertségben élte életét, mely részben indokolt, mivel nem volt pénze, emiatt sem lakbérre, sem ételre, sem pedig egyetemi tanulmányaira nem telt. Önérzete alacsony szintre süllyedt, melyet torz eszmerendszerének követése folytán az uzsorásnő megölésével kívánt helyreállítani. A külvilágot homályosnak látta, öröm és szeretet, valamint remény nélkülnek. Családjá iránt is gyakran érzéketlenné vált vagy hirtelen és értetthetetlen haraggal fordult feléjük, mint például anyja levele után, vagy mikor meglátogatta anyja és húga, és szinte idegenként kezelte őket. Nem volt kedve korábbi munkájához sem. Különórák adásával kereste a pénzt, de abba is belefásult. Razumihin, korábbi diáktársa által felkínált fordítói munkát elutasította. Téveszmékkel és érzéksalódásokkal küzdött. Folyamatosan rettegett, hogy lelepleződik, hogy rájönnek mit tett. A bűnös tett elkövetése után állapota súlyosbodott, lázas, öntudatlan állapotú betegséggé fordult át. A bűntudat lelkileg és fizikailag roppantotta össze a vádlottat.⁶⁴

A műben a bírósági per során „lélektani szakértőket” alkalmaztak segítségül a terhelt tetteinek mélyebb megértése céljából. Az enyhítő körülmények körében jelentőséggel bírt, hogy tettét beismerte. Szonya bírta rá arra, hogy elmenjen a rendőrségre és beismerő vallomást tegyen, melyet a per során sem változtatott meg. Az uzsorásnő lakásán hagyott komolyabb értékek, a ki nem nyitott erszény a meg nem számolt pénzzel, mind azt a teóriát támasztották alá, hogy Raszkolnyikov tettét időleges elmezavarban követte el. A vádlott idegösszeomlását, a bűncselekmény előtti jóval korábbi elzárkózását a társadalomtól, betegségét és búskomorságát, melyet több tanú – Zosimov, az orvosa, néhány egyetemi diáktársa, háziasszonya és a cselédnő – támasztotta alá. A bíróság ezen kívül figyelembe vette még a volt egyetemi diák szegényes, nyomorgó életkörülményeit, hogy a vádlott önmagát nem mentegette, és korábbi példás és segítőkész életvitelét.⁶⁵ Időleges elmezavart⁶⁶ állapított

⁶¹ BR. KRAFFT-EBING, 1891. 32-34.

⁶² Uo. 85-278.

⁶³ Uo. 95-96.

⁶⁴ VATAI, 2006. 16.

⁶⁵ „A vádlott szilárdan, szabatosan és világosan megismételte beismerő vallomását, nem zavarta össze a körülményeket, nem is próbálta azokat a maga javára enyhíteni, nem ferdítette el a tényeket, és nem feledkezett meg az apróbb részletről sem.” DOSZTOJEVSKIJ, Fjodor Mihajlovics: *Bűn és bűnbűvés.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999. 627.

⁶⁶ „a büntett is valamilyen időleges elmezavarban kellett elkövetnie, gyilkolási és rablási kényszerképzetek hatása alatt, minden további cél és számítás nélkül.” Uo. 628.

meg a szakértők véleményére alapozva a bíróság, mely enyhítő körülményként szolgált. Mindezek alapján nyolc évi Szibériában letöltendő másodosztályú kényszermunkára ítélték.

A 19. század végi Magyarországon a szakértőknek azt kellett megvizsgálniuk, hogy az adott cselekmény elkövetésekor rendelkezett-e az elkövető beszámítási képességgel, ha nem, akkor ez kizárta a büntetethez való alkalmatlanságot. Véleményem szerint Raszkolnyikov esetében a törvényszéki elmeorvos szakértő megállapította volna a búskomorság vagy melancholia tüneteit, mely körképen belül tettét az erőszakos cselekvények kényszer-képzetek folytán követte el. Az elmebetegség ezen típusát jellemzi, hogy a beteg olyan fájdalmas érzéseket él át, melyek folyamatosan gyötrik. Gyakran valamilyen külső megrendítő esemény által következik be vagy a beteg agykérgének saját, tárgyilagossító képződményei, melyek rögzülnek a tudatában. Ezek az agyszülemények nem ritkán vezetnek gonosztettekhez, gyilkosságokhoz vagy öngyilkossághoz.⁶⁷ Raszkolnyikov szintén egy öt régóta foglalkoztató és gyötrő rögeszme következtében jut el a bűnös tettig. A bűncselekmény elkövetésére valóban készült. A lakásból kilépve a tervezett büntett próbáját végrehajtotta ugyan, de ezt még akár gondolati játéknak és felfoghatnánk, egészen addig, amíg anyja levele kizökkenti addigi világából, és amikor értesül húgának, Dunyának az esküvői terveiről Luzsinnal, cselekvésre készteti. Ez a hír felzaklatja, haragja és indulatai fellángolnak, és alapvetően egy folyamatos gyötrő feszültségtől kívánja megszabadítani magát a gyilkossággal. A törvényszéki szakértők több hasonló esetből kiindulva döntöttek volna a felvázolt és igazolni kívánt diagnózis mellett. Búskomorság és kényszer-képzetei miatt követte el a 23 éves Thouviot tettét, amikor 1874-ben megölt egy előtte számára ismeretlen 20 éves lányt egy vendéglőben. A jegyzőkönyvbe a beismerő vallomása során a következő került: „Már régóta gyötör a gondolat, hogy valamilyen gonosztettet kövessék el [...] Mindenki kérdezi tőlem, hogy miért gyilkoltam? Egyszerűen azért, hogy ettől az állapottól meneküljek, melyben vagyok.” Szintén ugyanezen elmebeteg állapotban történt a 32 éves tanító, C. Sleight által úrnője ellen elkövetett gyilkosság. A vádlott maga ment el a rendőrségre és jelentette be, hogy megölte a nőt. Addig feddhetetlen életet élt, a bűncselekmény elkövetése előtti hetekben viszont komor, egyhangú volt, álmatlanságról, fejfájásról panaszkodott. Két nappal a gyilkosság előtt még rosszabbul érezte magát, rettenetes kísértésekről és borzasztó gondolatokról beszélt. Az előbbi esetekből is látható, hogy az elkövetés előtti állapot és az indokok, kiindulópontját képezik a szakértői véleménynek, és támpontot adnak a megfelelő diagnózishoz. Az illető személy korábbi életfolyamatában hirtelen bekövetkező változások, az addigitól eltérő viselkedési formák, és gondolati megnyilvánulások mindig valamilyen elváltozásra utalnak.⁶⁸

Az elmebetegség megállapítása maga után vonja a beszámíthatóság kizárását, mely esetre nézve a büntetőkodekx nem rendelkezett a büntetés kiszabásáról. Az 1876. évi XIV. tc. a közegészségügy rendezéséről, a X. fejezetében szabályozta az elmebetegek kezelését, és elhelyezését.⁶⁹ A közigazgatás nyújtott segítséget ezen kérdés megoldásában a bíróság számára. Ezzel szemben az elmebetegek helyzetét jogi szinten már több európai országban külön

⁶⁷ BR. KRAFFT-EBING, 1891. 104-105.

⁶⁸ Uo. 104-109.

⁶⁹ „71. § Mindazon gyógyítható és gyógyíthatlan elmebetegek, kik a közbiztonságra veszélyesek, gyógyítás, illetőleg eltartás végett tébolydába helyezendők. Ellenben nem közveszélyes, gyógyíthatlan elmebetegek, továbbá ártalmatlan bányák, buták és hülyék, vagyontalanságuk esetén, a mennyiben az őket eltartani köteles rokonok vagyonnal bírnának, ezeknek terhére, különben pedig illetőségi községeik által tartandók el.

72. § Arra, hogy valaki gyógyítás és ápolás végett tébolydába felvétethessék, közhivatalban levő orvostudornak és mennyiben kezelő orvosa már volt, ennek abbéli bizonyítványa, hogy az illető elmebetegben szenved, szükséges.”

is szabályozták. Míg Ausztriában⁷⁰ és Poroszországban rendeleti úton, addig Franciaországban külön törvényt⁷¹ adtak ki az ilyen ügyek kezelésére, mely utóbbi mintájára készítette el szabályrendszerét Svájc, Belgium és Hollandia is.⁷² Magyarországon majd az 1948. évi XLVIII. tc., a III. Bn. 1. fejezete rendelkezik először a büntettet elkövető elmebetegekről, és azok biztonsági őrizetbe vételéről, mint új büntetőjogi szankcióról.⁷³

Összegzésként elmondható, hogy a regény elég erősen épít az egyén tudati és lelki állapotának befolyásolhatóságára. Raszkolnyikov bűnös tette halálbüntetéssel fenyegetett bűncselekményként került volna a magyar korabeli büntetőkódex alapján értékelésre, ha elmeállapotának zavara nem jelentett volna beszámíthatatlanságot, és ezáltal büntethetőséget kizáró körülményt. Ebben az időszakban az elmekörtan tudománya már befolyással volt az igazságszolgáltatásra. A bíróság figyelembe vette az ítélet meghozatala során a törvényszéki elmeorvosok véleményét, de a kóros elmeállapotú elkövetők büntetésére vonatkozó rendelkezéseket még nem tartalmazott a Csemegi-kódex. Az 1876. évi közegészségügyi törvény nyújtott iránymutatást a bírák számára. Összevetve a műbeli ítélettel – mely nyolc évi kényszermunka Szibériában, – úgy vélem a magyar jog szerinti tényleges orvosi kezelés lényegesen célszerűbb, és humánusabb megközelítése volt ezen kór gyógyításának.

GABRIELLA MASA

Schuldig oder nur Opfer des eigenen Geistes? – die Kritik des Tates von Raszkolnikow mit dem Aspekt der ungarischen Rechtsgeschichte

(Zusammenfassung)

In meiner Studie analysiere ich den Roman: Schuld und Sühne von Dosztojewski mit dem Aspekt der ungarischen Rechtsgeschichte. Der Sachbestand ist am Ende des 19ten Jahrhunderts Ungarn zu versetzen, zeige ich mit der Hilfe der damaligen gültigen Gesetze auf, dass die Tat von Raszkolnikow geurteilt worden wäre. Zu der Kritik der getötenden Tätigkeiten des Haupthelden hat die Untersuchung der Zurechnungsfähigkeit des Taters zu brauchen. Die schuldige Tat von Raszkolnikow hätte als ein Verbrechen gedroht mit Todesstrafe gemäß des damaligen ungarischen Strafkodexes beurteilt, wenn die Störung des Geisteszustandes Unzurechnungsfähigkeit bedeutet hätte, und ausschließenden Umstand der Strafbarkeit. In diesem Zeitraum hatte die Wissenschaft der Psychiatrie schon auf die Rechtsprechung eine Wirkung. Das Gericht hat die Meinung der forensischen Psychiater im Laufe des Urteiles in Betracht gezogen, aber Csemegi-Kodex hat die Verfügungen auf die Strafen der pathologischen geisteskranken Täter nicht enthalten. Das Gesundheitsgesetz vom 1876 hat die Richtung den Richter gewährt.

⁷⁰ 1847. 05. 14-ei bel- és igazságügyminiszteri rendelet.

⁷¹ 1838. június 30.

⁷² BR. KRAFFT-EBING, 1891.473.

⁷³ KÓHALMI László: A kóros elmeállapot és a beszámítási képesség büntetőjogi szabályozása. *Ar új Btk.* 3 (2012) 29-37.